

Hermeneutik - fortolkning og forståelse

Af Marianne L. Christensen

Abstract

Hermeneutik defineres og beskrives som en filosofisk videnskabsteori, der i særlig grad belyser begreber som forståelse og fortolkning. Der redegøres for de hermeneutiske tankers oprindelse og historiske rødder. Herefter klarlægges centrale forskeres teorier indenfor henholdsvis den klassiske, den filosofiske og den kritiske hermeneutik. De hermeneutiske ideers betydning for debatten om kunstig intelligens, og for et nyt syn på informationsvidenskaben belyses tilsvarende. Det påvises, at den teori, som i al væsentlighed har påvirket debatten om kunstig intelligens (Winograd T. & Flores, F. (1991). *Understanding Computers and Cognition*), bygger på en problematisk udlægning af den filosofiske hermeneutik, men alt andet lige, trods alt, drager den rimelige konklusion, at det er umuligt mekanisk at genskabe menneskelig forståelse og tænkning. De hermeneutiske ideers betydning for informationsvidenskaben, relateres herefter til Det kognitive Synspunkt, hvor det konstateres, at en vis lighed i begrebsapparatet ikke kan opvejes af det forskellige udgangspunkt. Sluttelig lægges vægt på, at hermeneutikken kan have betydning for indekseringsprocessens fastlægning af dokumenters emnemæssige indhold. En indeksering må tage hensyn til fortidig, nutidig og fremtidig fortolkning

af dokumentet, gerne ud fra objektive kriterier, men ikke ud fra kriterier som sætter videnskabelighed som den største sandhedsfaktor. Det konkluderes, at den hermeneutiske forståelse af begreberne sprog, fortolkning, forståelse og erkendelse har stor betydning for IR.

1. Introduktion

Som afslutning på overbygningsuddannelsens 1. semester valgte jeg at skrive eksamensopgave om hermeneutikken som filosofisk disciplin, bl.a. for at undersøge om hermeneutikken kunne være et muligt udgangspunkt for informationsvidenskaben. Igennem dette arbejde fik jeg bl.a. udviklet en systematik (gjort rede for *forskellige* hermeneutiske retninger), samt fik udarbejdet en kildekritisk stillingtagen til den (iøvrigt verdensberømte) fremstilling af hermeneutiske ideer, som fremgår af Winograd & Flores bog "Understanding Computers and Cognition" (1). En operationalisering af filosofiske teorier kræver efter min mening at det teoretiske grundlag er grundigt og 'korrekt', hvilket medfører at man ikke bare kan 'jonglere' rundt med blot et par af begreberne i en omfattende filosofi. Også derfor bliver det vigtigt med en mere omfattende og korrekt fremstilling.

Min fremstilling er baseret på meget autoritative kilder (danske og engelske), *men* jeg har ikke læst de tyske original-kilder (hvilket iøvrigt også er et helt studium for sig). Alt andet lige mener jeg dog, at denne fremstilling kan have interesse for en større kreds, og jeg har derfor (på opfordring) valgt her at gengive størstedelen af min opgave.

Jeg vil først definere og beskrive de hermeneutiske ideer, deres historiske rødder, og siden hen de forskellige hermeneutiske retninger: Den klassiske, den filosofiske, og den kritiske. Derefter beskrives de tiltag som forbinder hermeneutikken med debatten om kunstig intelligens, og endelig de få bestræbelser på tilsvarende at forbinde hermeneutik med informationsvidenskaben.

2. De hermeneutiske ideer

Hermeneutik betyder egentlig at forstå, at fortolke, at tyde. Ordet stammer fra det klassiske græske ord *Hermeneuin*, og er forbundet med guden *Hermes* som både leverede og fortolkede meddelelser til de andre guder (2, s.7). Som samlet videnskabsteori "står hermeneutikken for den holdning at menneske og samfundsliv skal forstås, ikke forklares, fordi det centrale ... er, at det indeholder ord og betydninger på samme måde som en tekst. Hermeneutik er altså studiet af hvad forståelse er, og hvordan vi skal bære os ad med at opnå forståelse af et meningsfyldt materiale, hvordan vi skal fortolke og nå frem til fortolkning" (3, s.xvii). Hermeneutikere betragter tekster som midler til at overføre erfaring, tro og bedømmelse fra et subjekt eller samfund til et andet. Således bliver bedømmelsen af en specifik mening snarere et spørgsmål om praktisk dømmekraft og sund fornuft, end en rent logisk begrundet videnskab (4, s.596).

2.1 Den hermeneutiske cirkel

Et meget centralt begreb er den hermeneutiske cirkel som definerer, at en enkelt del (f.eks. af en tekst) altid kun kan forstås ud fra sin helhed (f.eks. hele teksten), og at helheden kun kan forstås hvis alle enkeltdele er forstået. Derfor er det nødvendigt med en gensidig og forenet forståelse af del og helhed (5, s.5). Indenfor forskellige hermeneutiske retninger antager den hermeneutiske cirkel varierende betydning.

2.2 Hermeneutikkens historie

Oprindeligt var hermeneutik en teologisk og filosofisk disciplin som i middelalderen gik ud på at finde en sikker måde at fortolke Bibelen og i det hele taget overleverede tekster på. Ud fra en tro på at Bibelen og de klassiske tekster har et særligt sandhedsindhold, som det gælder om at nå frem til, får hermeneutikken her til opgave at angive metoderegler for den rette udlægning af skrifterne. Eftersom f.eks. klassisk græsk og latin er sprog med relativt lille vokabularium, hvor mange ord har adskillige, forskellige betydninger, er det netop nødvendigt at have et indtryk af hele teksten for at kunne fastslå det enkelte ords betydning.

Som egentlig videnskab blev hermeneutikken først grundlagt i det 19. århundrede, og skiftede her fokus til en mere generel teori om forståelse. Da de forskellige hermeneutikere har meget forskellige opfattelser af, hvad der egentlig udgør forståelse og grundlaget for dette, kan man tale om forskellige retninger (som tildels er relateret til forskellige tidsperioder). Den følgende rubricering af de forskellige hermeneutiske retninger bygger på en tilsvarende opdeling i 'Encyclopedia of Artificial Intelligence' (4).

3. Den klassiske hermeneutik

Schleiermacher (1768-1834) grundlagde teoretisk den klassiske hermeneutik. Han sammenlignede fortolkning af en tekst med en samtale hvor deltagerne prøver at forstå hinanden. Ved at stille psykologiske spørgsmål, prøver man at 'gå bagom' teksten for at finde det 'jeg' som har skrevet den. Således blev sandhed til psykologi, og den hermeneutiske cirkel blev til en psykologisk cirkel: Delene af en tekst skulle forstås som dele af hele forfatterens liv (5, s.6). Schleiermacher blev især kendt for at mene, at det således var muligt at forstå en forfatter bedre end denne forstod sig selv.

I løbet af det 19. århundrede blev hermeneutikken især forbundet med historieforskning. Dilthey (1833-1911) udviklede en særlig metode og lære om hvordan man opnår psykologisk og indfølelse *forståelse* af åndsvidenskabelige fænomener i historie og de humanistiske videnskaber, til forskel fra de kausale og analytiske *forklaringer* i naturvidenskaberne. Åndsvidenskaberne bliver hermed orienteret mod dybtgående og indlevende forståelse af unikke fænomener.

Historieforskning medfører, at fortolkning af en tekst rekonstruerer den verden, som teksten blev til i, og placerer teksten i denne verden (4, s.598). At forstå et værk indebærer således, at man forstår det på baggrund af dets epoke, ganske som epoken må forstås på baggrund af værkerne. Det er historikerens opgave at gengive hvordan det objektivt set egentlig forholdt sig i den givne epoke, og hvad der egentlig står i de overleverede tekster.

Diltheys teorier blev det metode-teoretiske sidestykke til den verdensanskuelse som kaldes historismen, og som netop hævder at enhver historisk epoke må forstås ud fra sine egne forudsætninger. For disse klassiske hermeneutikere (og siden hen også den italienske historiker Betti) forbliver en teksts mening forbundet med teksten selv. Den hermeneutiske cirkel er en cirkel som relaterer sig til objekterne (tekster, verbale udtryk, handlinger), ikke til personerne som siden hen bruger dem (5, s.6).

Skønt hermeneutikken således her er udvidet til at danne et fælles grundlag for studiet af menneskelige fænomener i det hele taget, er formålet med fortolkningen imidlertid at undgå fordomme, og i stedet udarbejde objektive analyser af hvad der virkelig er.

4. Den filosofiske hermeneutik

Den filosofiske retning som hermeneutikken antager i det 20. århundrede baserer sig i al væsentlighed på Martin Heideggers ontologiske teorier, og siden hen på hans elev Hans Georg Gadammers filosofiske hermeneutik. Hermeneutikken skifter her fokus fra fortolkning til eksistentiel forståelse; defineret som en mere direkte, ikke-formidlet, autentisk måde at være til i verden på, snarere end en måde at vide på (4, s.596). Modsat den klassiske hermeneutiks skelnen mellem erkendelsen af naturvidenskaberne og forståelse af åndsvidenskaberne, sætter den filosofiske hermeneutik det universelle aspekt i centrum ved at fremhæve, at al videnskabelig og metodisk erkendelse er sekundær i forhold til den forståelse, som mennesker orienterer sig ud fra i deres daglige livs- og praksisverden. Forudsætningen for al videnskabelig viden er således den viden, som mennesket erhverver sig i sin livsverden.

Det ontologiske udgangspunkt er at den praktiske livsverden konstituerer meningen med alle ting i verden. En hvilken som helst ting (f.eks. også naturfænomener

og historiske fænomener) får sin mening fra den sammenhæng den står i, en tings mening er dens brug. Et eksempel kan hjælpe til forklaring: "Den blyant jeg holder i hånden har ikke sin mening og betydning i det materiale den består af, men i den brug der gøres af den. Blyantens mening er dens brugbarhed som skriveredskab. Som skriveredskab står den i sammenhæng med papiret der skrives på, og med den bruger som anvender den. Før jeg videnskabeligt konstaterer at blyanten vejer og måler så og så meget, kender jeg den, og jeg har en viden om den brug jeg gør af den" (2, s.19).

Dette før-bevidste brugsforhold betegnes også forforståelse, og er i den filosofiske hermeneutik en forudsætning for al forståelse. Den bevidste forståelse er resultatet af en proces, der tager sin begyndelse i forhold der ikke har direkte bevidste udtryk. Man behøver ikke have nogen bevidst opfattelse af blyanten for at bruge den.

Muligheden for at mennesket gennem forståelse kan gøre sig bevidst om sit forhold til omverdenen forudsætter, at det allerede som blot eksisterende er i verden og står i forhold til de ting i omverdenen som omgiver det (2, s.94).

4.1 Heidegger's ontologiske hermeneutik

I sit værk "Sein und Zeit" (1927) lægger Heidegger afstand til sin lærer Husserl's fænomenologiske metode, hvor en bevidsthedsakt altid er rettet mod et umiddelbart objekt, hvorved objektiv fortolkning bliver mulig. Han hævder i stedet, at forståelse af en situation bliver formidlet af den forudviden som er dannet af personens 'livsverden'. Menneskets eksistens er karakteriseret af væren-i-verden (da-sein). Mennesket er det væsen, som er tilstede i verden, og denne egenskab at være tilstede kan ikke isoleres fra det man er tilstede i, uden at blive meningsløst. Derfor er den menneskelige bevidstheds' egenart netop at mennesket er det væsen for hvem verden kontinuerligt kommer til syne (6, s.426). At tænke er ifølge Heidegger i sin mest oprindelige mening netop at lade ting blive synlige: Det er tænkningens eller forståelsens væsen. Det er den egenskab, som gør, at verden er tilstede for os, og at vi selv kan være tilstede i verden. Mennesket er tilstede i tingene som det bruger. Spørgsmål om hvem vi er, besvares således ofte med hvad vi gør (f.eks. erhverv). Det vi gør, vores

måde at omgås ting på, har med vores identitet at gøre. Ifølge Heidegger er vi netop hvad vi gør.

4.1.1 Funktionssammenhæng

De ting vi bruger (Heidegger kalder det 'tøj', som henvisende til værktøj m.v.) benytter vi netop til et bestemt formål, for at gøre noget. Derved sættes tingene ind i en bestemt funktionssammenhæng eller brugsammenhæng, hvor brugen af de enkelte dele er bestemt og hele tiden ledes ud fra det overordnede formål. Det er vores forståelse af det overordnede formål, af 'situationen' og vor opgave, som styrer de enkelte operationer undervejs.

En fuldstændig funktionssammenhæng opnås imidlertid først ved at inddrage andre aspekter ved tingene som vi bruger, - at værktøjerne og materialerne er lavet af andre mennesker, og også bruges af andre mennesker. Denne totale funktionssammenhæng udgør i en given situation vores livsverden. Den viser hvordan verden, tingene og andre mennesker konstitueres i vores forståelse. Vores livsverden er den verden vi på ethvert tidspunkt 'bærer' i vores forståelse (6, s. 430).

4.1.2 Forståelse

Det er forståelsen som styrer vores handlinger i en brugssammenhæng, men også de enkelte operationer indenfor denne sammenhæng. Den hermeneutiske cirkel er således hos Heidegger en forståelsescirkel, der rummer en helhedsforståelse (kontekstforståelse), og en delforståelse (6, s. 431). "Cirklen, der beskriver det bevidste forhold til omverdenen, går således fra den umiddelbare forudforståelse hen mod den bevidste forståelse og tilbage til den praktiske umiddelbare forståelse" (2, s. 95). Der er hermed ikke tale om et blot og bart ubevidst forhold til del og helhed, - funktionssammenhængen danner udgangspunkt for forståelsen, men den nødvendige styring af enkeltdele baserer sig på en overordnet forståelse, som igen er afhængig af personens livsverden.

4.1.3 Eksistentialer

De egenskaber ved den menneskelige væremåde som gør en konkret adfærd mulig, kaldes eksistentialer. De konkrete beskrivelser af vore eksistensformer (af forskellige måder at bruge tingene på) tjener som udgangspunkt for eksistentialbestemmelserne. Eksisten-

tialer er f.eks. sproget, men også eksempelvis stemninger, som går dybere end følelser, og angiver den måde vi befinder os på i en given situation ('befindlichkeit').

Disse stemninger - og vi befinder os altid i en stemning - har en grundlæggende erkendelsesfunktion i vores livsverden. Det er denne tilstand som vi hver gang tænker og handler ud fra. "En person befinder sig i en given situation, som han så at sige er 'kastet' ud i...vi er altid 'kastet' ud i den situation, som vi befinder os i dette øjeblik, og vi har altid en mere eller mindre passiv erfaring af dette" (7, s. 139).

Imidlertid er et menneske ikke blot 'kastet' ud i ('geworfenheit') en situation, men reagerer også med at 'kaste' sig på den ('entwurf'). Denne dobbelthed, at man både er 'kastet' ud i en situation, og prøver at forholde sig bevidst til den, kalder Heidegger optagethed ('sorge') (7, s. 139).

4.1.4 Uegentlig og egentlig væren

I menneskets daglige brugssammenhæng er der imidlertid tale om en uegentlig væremåde, hvor optagetheden ikke finder sted. I disse sammenhænge er mennesket gået op i tingene eller 'henfaldet' til verden. Det er tingene som har magt over mennesket. Mest markant dog hos det moderne 'massemenneske' hvor alle gør de samme ting, modtager de samme indtryk etc. Det er en eksistensform som er præget af snak, uden at man nogensinde går i dybden. Ingen er egentlig sig selv, som et personligt handlende og ansvarligt individ (6, s. 433).

Det som kan ændre denne uegentlige væren er dødsangsten, angsten for hele ens tilværelse, angsten over ikke at skulle være til (Heidegger er her åbenlyst inspireret af Kierkegaard). Da angsten overfor døden er en helt personlig angst og erfaring, er den også i stand til at gøre mennesket til et personligt individ med ansvar for sin egen eksistens og handlinger. Ud fra denne erfaring kan man 'vende tilbage' til verden med en langt klarere bevidsthed om ens egen omgang med ting og andre mennesker. Den *egentlige* væren fremtræder herefter som en indre forståelse, hvor forståelsen af hvad man gør, og ikke gør, er anderledes. Man er i højere grad tilstede som sig selv, som nogen bestemt (6, s. 433).

Via dødsangsten, som er forståelsens fremtidskarakter, indses også nutiden og fortiden. Dødsangsten er derfor

den katalysator, som sætter nutiden og fortiden i perspektiv. Den totale tilværelse, som man i angsten ængstes om, er også den tilværelse som man ængstes for, og dette gør man i nutiden. Heidegger konkluderer derfor at *tiden* synes at være det mest grundlæggende træk (eksistentiale) ved den menneskelige væremåde (6, s. 434).

Jeg er hermed i denne fremstilling (som iøvrigt, skønt omfattende, langt fra hverken er tilstrækkelig eller udtømmende) gået fra 'sein' til 'zeit', og har herigenem forsøgt at klarlægge nogle grundtræk ved Heidegger's filosofi.

4.2 Gadamers filosofiske hermeneutik

Gadamers filosofiske teorier tager som Heidegger's udgangspunkt i, at grundlaget for menneskets forståelse er tæt forbundet med personens dagligdag. Livsverden og forforståelse er således det grundlag ud fra hvilket Gadamer nyfortolker filosofien.

4.2.1. Sproget

Gadamer går videre end Heidegger, idet han mener at sproget er det universelle medium hvori forståelsen foregår. At mennesket kan tale et sprog er ikke noget tilfældigt træk, men udtryk for at mennesket befinder sig i verden, idet mennesket gennem sproget er i stand til at sige noget om det værende på baggrund af en åbenhed for verden (8, s. 170). Det vil sige, at alt hvad der lader sig forstå, og alt hvad mennesker kan komme i forhold til har sproglig karakter (2, s. 144). Ikke alene ytrer alle forståelsessværligheder sig i sproget, men de kan også kun finde en løsning i sproget, fordi sproget alene sikrer friheden og gensidigheden mellem mennesker.

Det vigtigste medium til at tilvejebringe overensstemmelse mellem livsverdener, både i dagligdagen og forskningen er sproget. Hvis der ikke foreligger et fælles sprog, eller der er store forskelle i hvilke betydninger man tillægger ordene, hæmmes fortolkningsprocessen (9, s. 205). Gadamer placerer hermed sproget som kernen i al forståelse. Den menneskelige verden er en sprogligt struktureret verden, fordi mennesket ikke kun som dyr lever i en verden, en omverden, men *har* en verden (2, s. 141).

Det er ud fra denne væren, at erkendelsen udspringer, og det er gennem sproget den formidles. Sproget er det 'formidlende midte' som forbinder det enkelte subjekt med dets historiske verden. Det som for alvor kan ændre menneskets forståelse (erkendelse) er netop sprogets muligheder - dialogen. "Når man i hermeneutikken først og fremmest taler om sprog og sekundært om begreber skyldes det at man ikke vil adskille sproget og den historie, som sproget er forbundet med. Det hænger igen sammen med sprogets handlingskarakter, som i særlig grad kommer til udtryk i dialogen" (2, s. 125). I en samtale er man henvist til sprogets muligheder. Det ligger således i sprogets væsen at det altid vil være andet og mere end subjektive udtryk, det vil også være meddelelse (2, s. 128). "Forskellige holdninger bliver i kraft af deres sproglige udtryk andet og mere end en ytring af et enkelt subjekts holdning, det sproglige udtryk vil påvirke andre i deres meningsdannelse" (2, s. 127).

Hermed ser den filosofiske hermeneutik dialogen og sprogets brug som retorik, d.v.s. den klassiske lære om sprogets praktiske virkninger og virkemidler.

4.2.2 Horisont

Ethvert menneske har sin egen horisont, som både er betinget og begrænset af den forforståelse som betinger personens livsverden. Denne horisont kan imidlertid udvides og ændres (transcenderes) via en sproglig dialog som kan føre til en 'sammensmeltning af horisonter'. Det er netop denne 'sammensmeltning' som medfører ny forståelse, og dermed en ny horisont (forståelsesramme). "Horisontsammensmeltningen er forudsat i enhver fortolkning - også i de mest trivielle dagligdags fortolkninger af, hvad min nabo siger. Til daglig lægger vi imidlertid ikke mærke til den, fordi sammensmeltningen normalt foregår smertefrit, mens tilegnelsen af en tekst fra en fjern kultur og en fjern fortid kræver et stykke hårdt arbejde fra vor side" (8, s. 173).

4.2.3 Tekstfortolkning

Gadamers hovedværk 'Wahrheit und Methode' (1960) er et forsøg på at påvise de universelle, transcendentale mulighedsbetingelser for at forstå hinanden i almindelighed, og tekster i særdeleshed. Han vender sig her mod den klassiske hermeneutik, som betragter en tekst som udtryk for blot og bart en manifestation af et personligt liv, en historisk situation. En tekst må derimod forstås

som mere end et udtryksfænomen. En tekst foregiver at sige noget sandt om det, som den taler om. Det gælder for både det skrevne sprog og det talte, at i sproget hævdes noget om noget, og at denne hændelse ikke kan reduceres til blot og bart et symptom på et psykisk liv (8, s. 167).

Idet man læser og forstår en tekst, læser man noget der gør krav på gyldighed. "At forstå en fremmed tekst vil sige, at man forstår noget, der gør krav på at være en mulig sandhed, der som sådan må tages alvorligt. I vores daglige omgang med vore medmennesker tager vi da også for givet, at de taler sandt" (8, s. 167). Derfor er det ikke det 'psykiske' vi sætter os ind i når vi læser en tekst, det er ikke forfatterens sjæleliv der er på tale, men snarere forfatterens mening om den sag han taler om. Det er denne mening man fortolker når man læser teksten. Man kan imidlertid ikke forstå en tekst blot ved at forholde sig neutralt til den. Ved at stille spørgsmål til teksten afprøver man dens sandhedskarakter, om dens enkelt-dele svarer til helheden, og om denne helhedsmening svarer til ens egen på forhånd givne helhedsmening. "Idet vi udlægger en tekst er vi åbne for den helmening (det betydningsspillerum), som den bevæger sig indenfor. I vor forforståelse har vi givet en målestok for den fuldkomne tekst på baggrund af hvilken, vi bestandig bedømmer teksten, således som den viser sig i vore udlægninger af den" (8, s. 170).

4.2.4 Historicitet og virkningshistorie

Hvis man vil forstå en tekst må man bevæge sig ind i dens problematik. Teksten taler ud fra sin egen horisont af betydninger, fordomme og spørgsmål, - den er et produkt af historien, og som sådan en del af en uafsluttet historisk proces. Historien forstår Gadamer som virkningshistorie, hvor der til en historisk hændelse i fortiden også hører de måder den er blevet forstået på i eftertiden, og til en tekst hører således også dens fortolkningshistorie (2, s. 101). Konsekvensen er, at en tekst aldrig kan siges at være endegyldigt fortolket, ligesom den ikke kan siges at have en mening i sig selv, uafhængigt af fortolkning. Teksten er tværtimod identisk med hele den "meningsfylde, som samtlige mulige fortidige, nutidige og fremtidige fortolkere kan finde i teksten" (8, s. 175).

Den aktuelle læser (fortolker) er også betinget af virknings-historien. "Historiens virkning viser sig i at den måde vi lever, handler og tænker på nu, er betinget

af hvad andre har gjort, sagt og tænkt" (2, s. 100). Denne historiske virkning - en ofte ubevidst 'tradition' - er bl.a. blevet formidlet gennem de overleverede tekster. Hermed er imidlertid også videreleveret en række 'fordomme' som begrænser horisonten. Ved læsningen af en tekst (eller deltagelse i en samtale) medbringes "et bestemt begrebsapparat, en række fordomme om den sag, som teksten siger noget om, samt en problemhorisont på baggrund af hvilken, vi kan forstå tekstens meninger som en række svar på nogle spørgsmål vi selv stiller" (8, s. 174). Kun gennem et møde med det fremmede (f.eks. en tekst fra en fjern fortid eller en fjern kultur) kan man provokeres til at indse at ens horisont er for snæver. Man tvinges til at spille fordommene ud mod den fremmede tekst og til at stille nye spørgsmål. Herved overskrides rammerne for den tidligere forståelse, og hvis der er tale om en sammensmeltning af horisonter elimineres fordomme og både fortolker og tekst ændres. Denne horisont-udvidende og i sit perspektiv transcendentale fortolkningsproces er en *sandheds*proces som mennesket til stadighed er involveret i (8, s. 173).

Mere konkret *metodemæssigt* forstået, kan fortolkningsprocessen ses som en fremadskridende dialog, hvor deltagerne gradvis ændrer deres gensidige forståelse af hinandens livsverden ved korrektion af deres forforståelse og eliminering af fordomme (9, s. 205).

4.2.5 Den hermeneutiske cirkel

Den hermeneutiske cirkel antager hos Gadamer to forståelsesdimensioner, som begge her ses som havende universel karakter: både sproget og historien.

Om sproget: "En sætning (eller ytring) refererer primært ikke til det sagsforhold den omtaler, men til den kontekst eller situation den tilhører. Først når en ytring kan formidle kendskab til den kontekst eller livsverden den tilhører, er den også i stand til at formidle en korrekt erkendelse af det sagsforhold den omtaler" (6, s. 447). For at få de rigtige fortolkninger frem er det nødvendigt at have en fælles inter-subjektiv gyldig forståelse af det sprog der anvendes, og det kræver igen at man indlever sig i den normtradition og erfaringsverden som findes hos modparten (9, s. 209).

Om historien: Subjektet lever selv i historien med denne tids nye situationer og krav om handling. Da mennesket selv må skabe historien ved at give den skikkelse, er det

henvist til fortiden og til en fortolkning af denne (2, s.101). "Historien er også tradition og som sådan bindende, idet den virker ind på os. Vi er en del af historiens virkninger. Vi står altid midt i de overleverede værkers virkningshistorie, og er således afhængige af traditionen, både når vi gør oprør mod den, og når vi forsøger at forholde os neutralt til den" (8, s.176).

I den filosofiske hermeneutik udvides den eksistentielle forståelse således til at se den menneskelige bevidsthed som konstitueret af sproget og historien. Modsat den klassiske hermeneutik som placerer en teksts mening i teksten selv, er der her tale om en proces hvor teksten, dens produktion og dens fortolkning spiller en stor rolle. Modsat den kritiske hermeneutik foregår forståelsesprocessen på det inter-subjektive plan, skønt både historisk og sprogligt betinget.

5. Den kritiske hermeneutik

Den kritiske teori, som den er kendt i dag, er først og fremmest udarbejdet af sociologen og filosofen Jürgen Habermas. Den har sit specifikke idehistoriske udgangspunkt i Frankfurterskolens nymarxisme. Habermas mener grundlæggende at alt socialt liv rummer både et subjektivt og et objektivt plan. De handlinger og sociale processer der foregår i samfundet, i virksomheder, i det politiske liv, vil altid være et samspil mellem bevidste hensigtsstyrede handlinger og objektive lovmæssigheder, som fungerer uden om folks bevidsthed (10, s.224).

Begrebet system anvendes til at beskrive det objektive plan, som består af de sociale processer og hændelsesforløb i samfundet som er styret af anonyme mekanismer og lovmæssigheder. I det moderne samfund er systemmekanismerne (især markedsmekanismerne) forbundet med uligheder og magtstrukturer, som ikke kan erkendes fuldt ud, fordi der er ideologiske interesser forbundet med at holde dem skjult eller fremstille dem på en fordrejet måde. Herved bliver der tale om en blokering af den frie kommunikation. Den kritiske teori får herefter til opgave at undersøge om der forekommer sådanne anonyme systemmekanismer, som hæmmer den frie kommunikation (10, s.226).

Fornuft og menneskelig frihed er en betingelse for at mennesket selvstændigt kan indgå i meningsfyldt samvær med andre mennesker. "Ifølge Habermas er grundlaget for al kulturel, videnskabelig og samfundsmæssig virksomhed en bestræbelse på at frigøre menne-

sket, således at det enkelte individ selvstændigt kan indgå i relationer med andre mennesker" (11, s.272). For samfunds- og humanvidenskaberne er formålet herefter at hjælpe menneskene til at opretholde en gensidig forståelse, både ved en påvisning af lovmæssige sammenhænge, og ved en afdækning af de magtforhold som de sociale sammenhænge er udsat for.

5.1 Erkendelsesinteresser

Habermas skelner mellem 3 forskellige former for erkendelsesinteresser, og forsvarer herigennem en forening af teori og praksis. Med erkendelse betegner man traditionelt den del af vore meninger som er i overensstemmelse med objektive kendsgerninger, mens ordet interesse er forbundet med subjektive ønsker og tilbøjeligheder (11, s.273). En teori om objektiv erkendelse er ifølge Habermas mulig ved at sammenstille naturvidenskabernes 'tekniske erkendelsesinteresse', som er erkendelse baseret på menneskets bearbejdende omgang med naturen (kultiveret og systematiseret i det naturvidenskabelige eksperiment), med åndsvidenskabernes 'praktiske erkendelsesinteresse' hvor der stiles mod at skabe en forståelsesmæssig sammenhæng mellem de handlinger og andre bevidsthedsudtryk, mennesker møder hos sig selv og andre (11, s.276). I en sådan forståelse indgår at stabilt menneskeligt samvær må bygge på gensidig respekt og anerkendelse.

Den tekniske og praktiske erkendelsesinteresse har hver deres naturlige medium: Beherskelsen af den ydre natur sker gennem arbejde, og opretholdelsen af orden mellem mennesker, som bygger på gensidig respekt, sker ved hjælp af sproget. Hvis man ikke vil ordne sit forhold til andre mennesker med rå magt, er man nødt til at tale sig til rette. I kraft af arbejde og sprog kan mennesket frigøre sig fra den blinde tvang, som en vild natur og uordnede menneskelige forhold frembyder (11, s.276). Selv et stabilt samfund uden materiel nød kan imidlertid have indbygget menneskelig tvang. Den måde, hvorpå arbejdet organiseres og arbejdets produkter bliver fordelt, og den måde den sociale orden bliver styret, kan tvinge samfundets medlemmer til at forsvare behov og give køb på deres selvstændighed (11, s.276). Ofte er der her tale om nødvendig tvang, men Habermas mener at det er en socialvidenskabelig og psykologisk kendsgerning at tvang kan stivne i institutionelle strukturer og psykiske karaktertræk, der lever videre længe efter at den er ophørt med at være nødvendig. Freuds

psykoanalyse leverer elementer til en frigørelse fra denne blinde tvang.

En 'frigørende erkendelsesinteresse' består som Freuds i dels at påpege at patientens neurotiske adfærdsmønster fremtræder som en lovmæssig sammenhæng mellem symptomer (eller mellem ydre omstændigheder og symptomer). Ved hjælp af en dialog med patienten trænger psykoanalytikeren imidlertid ind bag den tilsyneladende lovmæssige sammenhæng, og afdækker den som noget, der bunder i skjulte motiver og ønsker. Formålet er ikke bare at beskrive men også at ændre de forhold, der behandles. Patienten sættes gennem en rationel forståelse af sin neurotiske adfærd i stand til at ændre den, og ligger ikke længere under for den blinde tvang (11, s.277). Analogien er naturligvis at ligesom patienten i kraft af de neurotiske forstyrrelser er undergivet en falsk bevidsthed om sin egen situation, så er det 'normale' menneske undergivet en tilsvarende falsk bevidsthed i henseende til dets opfattelse af sig selv i de samfundsmæssige sammenhænge. Som patienten lider under trykket af uerkendte og uforløste ønsker og følelser, er det almindelige menneske underlagt uigennemskuelige og undertrykkende kræfter af samfundsmæssig art (2, s.165). Dialogen er i begge tilfælde det frigørende element som kan blotlægge de underliggende mekanismer, og derved lægge grobunden for forandring.

Den grundlæggende interesse i frigørelse kombinerer den tekniske erkendelsesinteresse og den praktiske, og er samtidig deres fælles udspring. Ved denne type erkendelse er forståelse og forandring det samme, teori og praksis udgør her en enhed (11, s.278).

5.2 Sproget og universalpragmatikken

Fælles for den praktiske og den frigørende erkendelsesinteresse er sproget. Det er gennem sproget at dialogen foregår, og den brudte dialog kan kun genetableres ved at man når til enighed på et mere basalt niveau, som kan danne grundlag for en ny samtale. Habermas opstiller herefter en sprogteori som udgør et forsøg på at afdække hvilke træk ved sproget, som i sidste instans gør den åbne og frie samtale mulig (11, s.278). Eftersom sproget er det medium hvorigennem al menneskelig handling forklares og justeres, udgør denne teori 'universalpragmatikken' grundlaget for en generel teori om social handling og kommunikation (4, s.600).

Habermas bygger her på en række af de filosoffer, der har betragtet sproget som et socialt fænomen, der indgår i en række menneskelige handlings-sammenhænge. Det drejer sig primært om Austin og Searle's teorier om talehandlinger, og Wittgenstein's dagligsprogsfilosofi (4, s.600). Det væsentlige ved sproget er ifølge Habermas, at det på en gang er et kommunikationsmiddel og et alment refleksionsmedium, der tjener til at begrunde de meninger og normer vi møder i dagligdagen og i videnskaben. Det at sproget er et kommunikationsmiddel er en forudsætning for at det kan være et refleksionsmedium (11, s.279). Det er i dialogen at argumentation, begrundelse og retfærdiggørelse finder sted. Habermas skelner mellem to former for kommunikation: Kommunikativ handlen og diskurs.

5.2.1 Kommunikativ handlen og diskurs

Den *kommunikative handlen* er udtryk for at mennesker for det første er bundet sammen ud fra fælles mål, værdier og interesser, og for det andet karakteriseret ved at mennesker her kan tale sig frem til hvilke konkrete mål, behov og handlingsplaner man sammen skal søge at realisere. På den baggrund kan mennesker i konkrete sammenhænge diskutere sig frem til hvilke rettigheder og pligter der skal gælde for den enkelte, hvordan behov og ønsker skal tilgodeses etc. I en sådan sproglig kommunikation, der for at fungere skal kunne udfolde sig frit uden tvang og fordrejninger, er målet ud fra en fælles livsverdensforståelse at kunne nå frem til fælles accept af etiske normer, og af de enkelte personers identiteter, mål og behov (10, s.240). I denne konsensuskabende dialog er målet således "etableringen af en optimal forståelse, hvis grænser trækkes op i det inter-subjektive fællesskab af gensidig forståelse, fælles viden, gensidig tillid og gensidig enighed" (12, s.128). Dette er den egentlige kommunikation.

Ofte foregår en dialog imidlertid ikke på dette grundlag, men er også underlagt systemverdenens etiske, sociale og økonomiske betingelser. Dialog er således et misvisende udtryk, der ikke tager højde for de uligheder der er mellem samtalepartnere, uligheder der både er af sproglig og ikke-sproglig art (2, s.44).

Habermas erstatter derfor den klassiske dialog med begrebet *diskurs*. Dette er den fornuftige samtale og den rationelle anvendelse af sproget. "Diskursen er den anvendelse af sproget i samtalen, hvor der reflekteres på sprogets logiske regler, på samtalepartnerens socialt

betingede sproglige kompetence, kort sagt på totaliteten af samtalens materielle og herunder også psykiske betingelser" (2, s.44).

Både i den kommunikative handlen, hvor en tvangsfri dialog er en forudsætning for sand konsensus, og i diskursen er det fornuften som er det regulerende princip. I dagliglivet er det underliggende rationelle formål imidlertid at skabe fælles accept og forståelse af opfattelsen af omverdenen, de sociale relationer og normer, og de enkelte individers personligheder. Den fornuftsstyrede, frie kommunikation mellem myndige selvstændige individer bør være styrende (10, s.244).

Habermas' teorier iøvrigt dækker et meget bredt emneområde; sociologiske studier, videnskabsteoretiske og filosofiske. Navnlig er han herhjemme kendt for sin teori om den offentlige meningsdannelse i det kapitalistiske samfund. Hans erkendelsesteoretiske og sprogfilosofiske studier danner grundlaget for de øvrige emner. Det er også netop disse, som indeholder hermeneutiske elementer.

Den kritiske hermeneutik går videre end den filosofiske ved at inddrage objektive samfundsfaktorer som havende betydning for den menneskelige forståelse. I en omfattende debat mellem Gadamer og Habermas (som ikke iøvrigt skal gengives her) påpeger Habermas, at Gadamer ikke reflekterer nøjere over relationen mellem tale og handling, og det forhold at sproglig kommunikation indgår som blot én interaktionsform blandt mange andre. Ligeledes må traditioner, fordomme og erfaringshorisont ses som samfundsmæssigt betingede størrelser (12, s.68). Habermas lægger således vægt på både den subjektive livsverdensforståelse, og på de objektive ('system')faktorer, som influerer og betinger denne forståelse.

6. Hermeneutikken og debatten om kunstig intelligens

Hermeneutikken har i de senere år især været forbundet med et opgør imod forskningen i kunstig intelligens. Ud fra det hermeneutiske syn på begreberne forståelse, mening og sprog afviser Winograd og Flores (1) tanken om at skabe intelligente computere og dermed kunstig intelligens. I et opgør med den rationalistiske tankegang, at virkeligheden fuldt ud kan fattes af fornuften og tanken, og at menneskets erkendelse overvejende opstår ved hjælp af tænkning, påviser Winograd og Flores, at

netop den hermeneutiske forståelse af den menneskelige eksistens og fortolkning af verden, umuliggør enhver tanke om at man kunstigt og mekanisk kan genskabe menneskelig tænkning, forståelse og sprog. De bygger her især på den filosofiske hermeneutik, på Searle's talehandlingsteori og på Manturanas biologiske teorier om erkendelse.

I en udlægning af Gadamers sprogteorier påstås, at forforståelse og tradition determinerer sproget, som igen determinerer menneskets horisont, "that horizon is itself the product of a history of interactions in language, interactions which themselves represent texts that had to be understood in the light of preunderstanding" (1, s.30). Denne udlægning mener jeg er yderst tvivlsom, eftersom Gadamer netop mener at det er gennem sproget at al erkendelse og intersubjektiv forståelse kan opnås. Skønt sproget rigtignok er influeret af virkningshistorien, er det imidlertid ikke denne begrænsende funktion der hos Gadamer lægges vægt på, tværtimod ses sproget som et erkendelsesformidlende medium. De Gadamer-citater som Winograd og Flores her fremfører og bygger på (1, s.29-30), refererer faktisk heller ikke til Gadamers teorier om sprog, men til de virkningshistoriske teorier. Skønt Gadamers opfattelse af sprogets betydning således er meget mere omfattende og kompleks, medfører denne fremstilling en konklusion som kan synes rimelig, og som mere bygger på Gadamers læggen vægt på kontekstens betydning i alle sammenhænge. Winograd og Flores konstaterer, at det bliver umuligt at skabe et objektive, baggrundsfrit sprog i interaktionen med computere. Samtidig er det en umulighed at designe systemer, som tillader mennesket og computere en interaktion som om de delte den samme baggrund. Formålet med at skabe computere, som forstår naturligt sprog må derfor ændres. Indenfor ekspertsystemer må ideen om en objektiv vidende ekspert erstattes med en erkendelse af, hvor vigtig baggrunden er (1, s.75).

I en noget speciel udlægning af Heideggers eksistensfilosofi, påstås at ifølge Heidegger er mennesket normalt i en tilstand af 'throwness', d.v.s. 'kastet' ud i en situation eller aktivitet som er velkendt for en, og som man allerede agerer i. De ting som omgiver en er ureflekteret 'ready-to-hand'. Man har hverken tid til, eller mulighed for fuldt ud at overskue sine handlinger eller planer på forhånd. Hvis der opstår en situation hvor ens handlinger er utilstrækkelige til at løse problemet, sker der et 'break-down' hvor de omgivende objekter og

egenskaber pludselig bliver synlige for en; 'present-at-hand'. Man ser pludselig disse ting og egenskaber objektivt, adskilt fra jeg'et (1, s.33-36). "Following Heidegger, we prefer to talk about 'break-downs'. By this we mean the interrupted moment of our habitual, standard, comfortable 'being-in-the-world.' Breakdowns serve as an extremely important cognitive function, revealing to us the nature of our practices and equipment, making them 'present-to-hand' to us, perhaps for the first time " (1, s.77).

Selvom Heidegger også bruger begreber som at man er 'kastet' ud i en situation, eller at tingene kan være 'forhånden' eller 'vedhånden', kan jeg imidlertid ikke finde belæg for ovennævnte udlægning. Heidegger lægger netop vægt på menneskets åbenhed og optagethed ('sorge'), som medfører at man også forholder sig aktivt til en situation. Den vigtigste erkendelsesmæssige begivenhed er ikke hverdagslivets 'break-down' (som jeg iøvrigt slet ikke kan finde belæg for i Heideggers teori), men angsten i almindelighed og dødsangsten i særdeleshed.

Alt andet lige bruges begreberne 'thrownness' og 'break-down' her til at påpege, at selv i en break-down situation, hvor objekter og egenskaber bliver 'present-at-hand', og mennesket dermed forlader sin ureflekterede væren, vil der automatisk skabes en blindhed. Mennesket er begrænset til at arbejde og agere indenfor dets sammenhæng af sprog, kultur og forforståelse. Dette medfører, at det blindes for handlemuligheder, som kunne have været til stede, hvis denne sammenhæng havde været anderledes.

Computer-programmer er for altid begrænset til at arbejde indenfor en verden, som er bestemt af program-mørens begrænsede livsverden, og det artikulerede udtryk for denne, og vil derfor udtrykke den samme blindhed (1, s.97). Ekspertsystemer opererer også indenfor denne blindhed, og indenfor komplekse domæner kan de 'kastes' ud i situationer hvor de ikke formår at evaluere alle de mulige handlemuligheder, og som følge heraf sker der et break-down (4, s.107).

Det helt centrale for Winograd og Flores er en påpegnings af, at den nuværende teoretiske diskussion om computere er baseret på en fejlagtig forståelse af menneskets erkendelse og sprog (1, s.78). Målet med kunstig intelligens bør omformuleres, således at man i stedet for at bruge kræfter på det umulige mål at skabe

computere der kan tænke og forstå, burde vi sine bestræbelser på at designe programmer, som ved at tage højde for baggrund, blindhed og break-down kunne tjene som værktøjer for bedre kommunikation og forøget livskvalitet.

6.1 Winograd og Flores i kritisk lys

Som det turde være fremgået, bygger Winograd og Flores (1) på en noget problematisk udlægning af den filosofiske hermeneutik, og vier iøvrigt i for høj grad alle kræfter på et opgør med rationalismen. Generelt set tillægges hermeneutikken her nogle begrænsende elementer, som der ikke findes belæg for i den hermeneutiske filosofi. Winograd og Flores' hovedtese om 'blindhed' og 'break-down' forsøges 'bevist' gennem en påstand om, at Heidegger lægger vægt på 'break-downs'; samt at Gadamer skulle mene, at sproget begrænser mennesker ytringsmuligheder, som dermed begrænser den individuelle horisont. Jeg mener tværtimod, at både Heideggers og Gadamer's udgangspunkt er en erkendelsesteori om *forståelse*, og hvorledes man bedst opnår denne. Hos Heidegger drejer det sig om funktionssammenhængen, og især den erkendelse som dødsangsten kan give. Der er her tale om opnåelse af en indre forståelse som på *ingen måde* hænger sammen med erkendelse via 'break-down'. Gadamer lægger netop vægt på sprogets transcendentale muligheder og kommunikationspotentialer, og *ikke* på at sproget skulle have en begrænsende karakter! Der er her tale om en inter-subjektiv forståelse qua netop den sproglige kommunikation.

Hvor hermeneutikken således betoner menneskets evne til forståelse via indre modning (Heidegger) eller sproglig kommunikation (Gadamer), lægger Winograd og Flores (1) derimod vægt på faktorer som begrænser menneskers 'udsyn' og forståelse. Endvidere har Winograd og Flores en meget lemfældig omgang med dokumentationen, hvilket må støde ethvert bibliotekarisk hjerte. De påstår rask væk, at Heidegger/Gadamer mener dette og hint, men uden på nogen måde at dokumentere det. For mig at se, er det f.eks. direkte uvederhæftigt, når det påstås, at Heidegger ikke går ind for mentale repræsentationer (1, s.33). Det er muligt, at dette kan *fortolkes* ud fra Heideggers teorier, men det er *absolut ikke* eksplicit udtrykt hos Heidegger. Generelt er det et problem, at en stor del af de hermeneutiske 'påstande', som Winograd og Flores (1) hénfører sig til, ikke bliver dokumenteret via referencer.

Der bliver således tale om et 'mix' mellem Winograd og Flores' egne påstande og de oprindelige fremstillinger af hermeneutikken. Dette er desværre et gennemgående træk. Hermed synes Winograd og Flores' udlægning - efter min mening - ikke at have tilstrækkelig videnskabelig ballast. Selvom jeg finder disse forhold meget betænkelige, mener jeg dog alligevel at de nævnte konklusioner i forbindelse med debatten om kunstig intelligens er rigtige og tankevækkende. Det må ligeledes konstateres at Winograd og Flores (1) tanker har haft stor indflydelse på hele debatten om kunstig intelligens, hvilket alt andet lige må siges at være værdifuldt.

I det hele taget har de hermeneutiske ideer som sådan medført, at f.eks. Encyclopedia of Artificial Intelligence (4) - som iøvrigt har en udmærket fremstilling af hermeneutikken - må konstatere, at hermeneutikerne synes at have "discovered a quality in the human situation that is vital for knowledge of others and oneself but has not yet been simulated mechanically. Because these doubts are generated from an ongoing intellectual tradition and because they refine some fairly common intuitions, they cannot easily be dismissed as irrational technological pessimism" (4, s.608). Forskningen i kunstig intelligens bør derfor ifølge dette synspunkt forsøge at overvinde de reelle problemer som hermeneutikerne rejser.

7. Hermeneutikken og informationsvidenskaben

Der har ikke førhen været tilsvarende forsøg på at forbinde den hermeneutiske tankegang med informationsvidenskaben. Som Hoel (5) påpeger, har de hidtidige bestræbelser snarere gået ud på at definere begrebet information end at fokusere på ordet videnskab. Videnskabssynet har således været taget for givet ud fra troen på "at der er en, og kun en sand videnskabelig metode - den ved hjælp af hvilken man kan nå frem til objektiv sandhed i naturvidenskaberne" (5, s.4). Ved at fokusere på ordet videnskab, og sætte spørgsmålstegn ved ovennævnte enhedsvidenskabelige (og positivistiske) tankegang, bringes hermeneutikken på banen som en, ud af flere mulige, videnskabsteorier. Betonningen af flere videnskabsteoriers gyldighed skyldes iøvrigt en uenighed med Winograd og Flores (1) bandlysning af den rationalisme, som ifølge Hoel kan være nødvendig indenfor de eksakte videnskaber.

Da hermeneutik pr. definition studerer overførsel og fortolkning af viden mener Hoel, at de hermeneutiske

ideer kan bidrage til at løfte Biblioteks- og informationsvidenskaben ud af sit nuværende 'død-vande' med vage begreber, og ukritisk (naturvidenskabelig) metode. Den mulige løsning kan være den filosofiske hermeneutik, idet den i sin universelle karakter påstår at kunne tages som model for al forståelse (5, s.7). Hoel beskæftiger sig primært med Gadamer's filosofi, og gennemgår begreber som erfaring, forforståelse, virkningshistorie og horisont. Ud fra disse konkluderes at det billedlige begreb 'sammensmeltning af horisonter' er en beskrivelse af, hvad der sker når en læser møder sin relevante tekst. En sådan sammensmeltning af horisonter kunne være et frugtbart udgangspunkt for en undersøgelse af hermeneutikkens muligheder for informationsvidenskaben (5, s.7). Frustrerende nok afslutter Hoel sin fremstilling med denne konstatering. Det relevante havde imidlertid været en mere konkret påpegnings af, hvordan den filosofiske hermeneutik i almindelighed, og Gadamer's forestilling om sammensmeltning af horisonter i særdeleshed, kan bidrage til informationsvidenskaben. Jeg skal dog selv vove et bud. At enhver tekst har sin egen horisont, d.v.s. betydningsspillerum som kan ændres ved fortolkning, og enhver læser tilsvarende har sin egen erfaringshorisont, som kan ændres ved horisontsammensmeltning, medfører at der bør stilles andre krav til formidlingsprocessen i IR. For mig at se, bliver det at formidle 'den rette bog til den rette låner' hermed en langt mere omfattende og kompleks proces end i den traditionelle låner-bibliotekar interaktion. Hensynet til brugernes individuelle forskelle (horisonter) får en langt større betydning for kvalitativ formidling.

Hoel konstaterer da også, at Det kognitive synspunkt i sin fokusering på menneskers individuelle forskelle går et skridt i den rigtige retning, men dog i sin konsekvens slet ikke går langt nok (5, s.6); men snarere har synspunkter sammenfaldende med den klassiske hermeneutik (5, s.11).

7.1 Hermeneutikken og det kognitive synspunkt

Ingwersen (13) er muligvis blevet inspireret af Hoel's tanker (5). Under alle omstændigheder er der i den omarbejdede udgave af licentiat-afhandlingen om IR, tilføjet et nyt afsnit om hermeneutik. Dette baserer sig især på den nyere tids filosofiske hermeneutik, samtidig med at der fokuseres på bestemte hermeneutiske begreber, som kan have betydning for informationsvidenskaben generelt, og Det kognitive synspunkt i særdeleshed. Ingwersen opidser her flere grunde til at forbinde

de hermeneutiske tanker med informationsvidenskaben. Dels mener han i lighed med Winograd og Flores (1), at den rationalistiske indfaldsvinkel til informations-systemdesign har spillet fallit, og at man derfor må rette blikket mod andre filosofiske platforme. Samtidig peger holistiske tendenser i samme retning. Eftersom hermeneutik oprindeligt var en filosofisk tilgang til tekstforståelse synes det oplagt, at anvende hermeneutiske synspunkter i studiet af informationsoverførsel. Da Det kognitive synspunkt tager udgangspunkt i menneskets erkendelse, knytter det sig snarere til den hermeneutiske position end til den rationalistiske (13, s.41).

Belysningen af hermeneutikken baserer sig især på den filosofiske hermeneutik, og på Winograd og Flores (1) tanker. Dog bygger fremstillingen på sidstnævntes noget specielle fortolkning af Heideggers og Gadammers teorier. I en meget kort fremstilling af Gadammers teori om tekstfortolkning lægges f.eks. mest vægt på et citat fra Winograd og Flores' fortolkning "What we understand is based on what we already know, and what we already know comes from being able to understand" (13, s.42). Dette citat knytter sig imidlertid til Winograd og Flores specielle fortolkning af Gadammers sprogteori (1, s.29-30). Samtidig bygger en stor del af fremstillingen ligeledes på sidstnævntes Heidegger-udlægning, hvor hverdagslivet ses som karakteriseret af thrownness og break-down. Som tidligere nævnt, kan jeg imidlertid ikke i Heideggers filosofi finde belæg for denne udlægning.

Alt andet lige opregner Ingwersen herefter mange lighedspunkter mellem Det kognitive synspunkt og hermeneutiske begreber. F.eks. svarer modellen af verden ('Worldmodel'), som består af vidensstrukturer nøje til Gadammers horisontbegreb, - forforståelse svarer til Det kognitive synspunkts byggen på brugerens forudsætningsniveau ('pre-supposition'), samtidig med at en ændring af individets horisont og forståelse via interaktion og kommunikation modsvarer sådanne processers ændringer af vidensstrukturen i Det kognitive synspunkt. Selve informationsbegrebet (hvor der netop først er tale om information, når vidensstrukturen ændres) ses således som svarende til Gadammers begreber. Ligeledes konstateres at Gadammers hermeneutiske synspunkter kan bidrage til belysning af aboutness-problemer i indekseringsprocessen "which (kind of) concepts should be extracted and/or assigned to given documents in order to meet specific desires for information based on

specific "pre-understandings" underlying potential users "horizons"' (13, s.43).

Heideggers væren-i-verden, hvor mennesket forstår sig selv ud fra implicite formodninger og overbevisninger, som ikke kan gøres eksplicite, ses her som tæt forbundet med begrebet dyb viden ('deep knowledge') i kognitiv psykologi (13, s.43). Winograd og Flores fortolkning af Heidegger (1) lægges her til grund for den antagelse at thrownness netop er karakteriseret ved, at mennesket normalt agerer ud fra sin dybe viden "the implicit assumptions, and the pre-understanding which, in an unreflective way guide the mental and physical activity" (13, s.45). Ligeledes bruges begrebet break-down i denne fortolkning som et udtryk for at thrownness kan blive afløst af break-down hvis mennesket i en situation ikke kan agere ud fra sin dybe viden, men er henvist til sin 'overflade' viden. Dette break-down har en vigtig erkendelsesmæssig funktion, og kan relateres til informations-formidlingsteorier, eftersom break-down situationer netop kan løses ved opnåelse og behandling af information. Break-down ses her som en typisk årsag til en informationsforespørgsel.

På trods af, at mange hermeneutiske ideer således efter Ingwersens opfattelse kan belyse begreber, som er af betydning i Det kognitive synspunkt, eksisterer der imidlertid en afgørende forskel i udgangspunktet. Hermeneutikken har grundlæggende et socialt udgangspunkt i sin opfattelse af den menneskelige erkendelse, hvorimod Det kognitive synspunkt begrundes i en individ-centreret og subjektiv opfattelse af denne erkendelse (13, s.41). Endvidere ligger der en forskel i Det kognitive synspunkts opfattelse af, at det er muligt at anskue maskinbårne informationsprocesser som om disse var menneskelige (13, s.41).

Til forskel fra hermeneutikerne mener Ingwersen, at det netop er i break-down situationer, at individuelle og subjektive faktorer overskygger og erstatter den socialt indkodede forforståelse. Disse subjektive faktorer kommer netop frem ved opnåelse af information, da det præcis er disse faktorer som bestemmer det videre resultat "the take-over by the individual's subjectivity from his social/collective and historical reality, grounded in his previous experiences, happens exactly when he begins to read a book or instigates the IR system, interpreting the screen contents" (13, s.46).

Personlig har jeg svært ved at indse det logiske i denne konklusion. Hvis man iøvrigt mener at mennesket er præget af sine sociale omgivelser og historiske baggrund, forekommer det ubegribeligt at disse faktorer i bestemte situationer pludselig skulle 'forsvinde' og ikke spille nogen rolle i erkendelsesprocessen. Som Ingwersen da også selv påpeger, er der her tale om en opfattelse, der adskiller sig fra hermeneutikken (13, s.44). For mig at se, er der hermed tale om en afgørende forskel, og et helt forskelligt udgangspunkt.

7.2 Emnebestemmelse og fortolkning

Som Benediktsson (14, s.229) må jeg konstatere at de hermeneutiske ideer vedrører spørgsmål som er essentielle indenfor informationsvidenskaben. Begreber som kommunikation, sprog, viden, forståelse og fortolkning spiller en stor rolle i IR, både i indekseringsprocessen, - for repræsentationerne, som er resultatet af denne proces, - og for forståelsen af de brugerbehov som hele IR-processen sigter på at tilgodese. Indenfor den indekseringsmæssige metode synes at herske mange forskellige opfattelser. Den manglende konsensus fremgår bl.a. af, at der i bestemmelsen af hvad et givent dokument 'handler' om, anvendes så forskellige betegnelser som dens 'aboutness', dens 'emne' eller dens 'intellektuelle' indhold. Dette afspejler naturligvis at der netop er tale om forskellige opfattelser af hvordan en tekst bedst repræsenteres - hvilken fortolkning der kan anlægges.

7.2.1 Hermeneutisk tekstfortolkning

De forskellige hermeneutiske retninger har for så vidt også forskellige opfattelser af hvordan man bedst fortolker en tekst:

Den *klassiske* hermeneutik vil via indfølelse forståelse forsøge så objektivt som muligt at fastslå forfatterens oprindelige intention med sit værk og hermed tekstens iboende mening. Der ligger heri visse ligheder med traditionel (både manuel og automatisk) indekseringspolitik. Skønt man ikke her rent metodemæssigt betjener sig af indfølelse, er formålet imidlertid så objektivt som muligt at uddrage tekstens mening.

I den *filosofiske* hermeneutik er en tekst tæt forbundet med dens fortolkning. Man kan således ikke tale om, at en tekst har en iboende mening som objektivt kan bestemmes. Teksten tillægges gennem fortolkning kontinuerligt nye betydninger, - dens horisont ændres.

'Meningen' med teksten er således hvad samtlige fortidige, nutidige og fremtidige fortolkere kan se i den.

Hjørland (15) er i sin bestemmelse af begrebet 'emne' i visse henseender i overensstemmelse hermed. Idet et emne defineres som dets erkendelsesmæssige potentialer, fastslås at bestemmelsen af disse potentialer netop forudsætter en indsigt i, hvilke fremtidige problemer som kan medføre brug af det pågældende dokument (15, s.187). Andetsteds fremhæves, at en emneanalyse er en fortolkning af et dokumentets potentialer, der foretages i en given historisk, kulturel, faglig og pragmatisk kontekst (16, s.41). Opfattelsen af et dokumentets potentialer afhænger således af forforståelsen hos den person som foretager emnebestemmelsen (15, s.185), idet ethvert dokument besidder et ubegrænset antal potentialer (15, s.187). Hjørland reducerer dog denne pragmatisme ved at dels fastslå, at der er tale om objektive potentialer (15, s.185), og dels ved at fremhæve at vægten skal lægges på en bestemmelse som tager hensyn til "knowledge of the significant, the general among the particular, the necessary and the typical" (15, s.188). En sådan bestemmelse og klassifikation foretages bedst af den videnskabelige viden, " den videnskabelige viden er hermed en forudsætning for at kunne foretage en relevant klassifikation og beskrivelse af genstande herunder dokumenter" (16, s.38).

Hjørland påpeger, at han i sin opfattelse af et dokumentets objektive potentialer adskiller sig fra hermeneutikken "In contrast to many adherents to hermeneutics, I, however, wish to retain the concept of the objective potential or subjects of documents" (15, s.185).

Skønt der således er ligheder og erkendte forskelle mellem hermeneutikken og Hjørlands emnedefinition, mener jeg imidlertid at den største og vigtigste forskel ligger i videnskabssynet, og ikke i forhold til objektiviteten. Det skal understreges at den kritiske hermeneutik også mener at objektive forhold har en betydning. Omvendt mener jeg, at samtlige hermeneutikere er fælles om det udgangspunkt, at det er i dagliglivet at den primære og vigtigste erkendelse foregår, - ikke i den videnskabelige verden. Den videnskabelige erkendelse er således ikke mere 'sand' end den almindelige dagligdags erkendelse.

8. Konklusion

Jeg har i nærværende afhandling forsøgt at beskrive hermeneutik som en filosofisk videnskabsteori, hvis formål er forståelse og fortolkning. Herunder er foretaget en 'klassifikation' og indgående beskrivelse af forskellige hermeneutiske retninger (den klassiske, filosofiske og kritiske). Ud fra denne grundige beskrivelse har jeg herefter påpeget, at Winograd og Flores (1) -iøvrigt verdensberømte og vidt citerede - fremstilling af de hermeneutiske ideer i relation til kunstig intelligens og computere, bygger på en problematisk og, efter min mening ikke videnskabeligt dokumenteret, udlægning af især den filosofiske hermeneutik. Der lægges i Winograd og Flores (1) fremstilling vægt på nogle begrænsende elementer for den menneskelige erkendelse, som jeg slet *ikke* kan finde belæg for i de hermeneutiske ideer. Tværtimod beskæftiger hermeneutikken sig med den grænseoverskridende erkendelse, som opnås via indre modning (Heidegger) eller gennem den transcendentale erkendelse (=horisontsammensmeltning) som kan opnås ved mødet med det fremmede (Gadamer). Den filosofiske hermeneutik forekommer således snarere at være 'tilpasset' Winograd og Flores (1) egne ideer om 'break-down' og 'blindhed'. Det er meget problematisk på denne måde blot at 'vrige' nogle (iøvrigt få, og adskilte) begreber i en omfattende filosofi til brug for eget formål, hvilket endvidere er udtryk for en meget *ikke-hermeneutisk* fremgangsmåde. Det sidstnævnte gør sig ligeledes gældende for Ingwersen's (13) forsøg på at forbinde hermeneutiske ideer med Det kognitive synspunkt og informationsvidenskabens generelt. Skønt der her konstateres visse ligheder i begrebsapparatet (igen få, adskilte begreber) kompenserer dette, efter min mening, *ikke* for det vidt forskellige udgangspunkt. Endvidere bygger Ingwersen (13) mestendels på Winograd og Flores (1) ovennævnte misvisende udlægning af de hermeneutiske ideer.

Skønt hermeneutik er meget anvendt som metode indenfor humaniora og samfundsvidenskab, f.eks. jura, sociologi og litteratur, har der herudover stort set ikke været forsøg på at forbinde informationsvidenskabens med den hermeneutiske filosofi eller metode. Hoel (5) påpeger som en af de første på den hjemlige arena, at den filosofiske hermeneutik måske kan være et frugtbart udgangspunkt for en kvalitativ fornyelse af informationsvidenskabens. Dette dog desværre kun som en konstatering, og uden en egentlig anvisning på hvorledes

hermeneutiske ideer reelt og konkret kan forbindes med informationsvidenskabelige problemstillinger. Jeg selv har i denne afhandling (dog kortfattet) forsøgt at relatere de forskellige hermeneutiske retninger til tilsvarende opfattelser af aboutness-problematikken indenfor informationsvidenskabens. Jeg har her påpeget at traditionel indeksering har lighedspunkter med den klassiske hermeneutik, samt at Hjørland's (15) emnedefinition i visse henseender kan relateres til den filosofiske hermeneutik. Det sidstnævnte dog med den essentielle pointe, at selve videnskabssynet og tyngdepunktet for erkendelse i den sidste ende alligevel adskiller Hjørland's (15) teorier om emnebestemmelse fra de hermeneutiske ideer.

Jeg har endvidere *konstateret* at centrale begreber indenfor hermeneutik (forståelse, fortolkning, kommunikation, viden, sprog) er af stor betydning for informationsvidenskabens. Dette gælder således både i indekseringsprocessens fastlæggelse af et dokument's 'emne', for repræsentationerne som er resultatet af denne proces og for de bruger-behov, som hele IR-processen sigter på at tilgodese.

9. Udviklingsmuligheder

Som tidligere nævnt er hermeneutik en almindelig anvendt metode indenfor humaniora og samfundsvidenskab, og det er min formening at også informationsvidenskabens kunne drage fordel heraf. Jeg skal derfor forsøge at lægge endnu en brik til en brobygning mellem den hermeneutiske filosofi og informationsvidenskabelige problemstillinger:

Analyse og design af informationssystemer er et informationsvidenskabeligt område hvor det bagvedliggende syn på formålet med systemanalysen, synet på analytikerens rolle, samt de benyttede 'værktøjer' (= metoder) kan relateres til et vidt forskelligt syn på verden. F.eks. hos Hirschheim & Klein (17) ligefrem opgjort i fire forskellige paradigmer.

Hermed bliver den væsentlige forskel hvordan omverdenen skal *forstås* og *fortolkes*: Skal man tage udgangspunkt i en 'korrekt' repræsentation af en ydre virkelig verden v.h.a. en objektiv kortlægning af funktioner, datastrømme og processer ('struktureret analyse') som i de såkaldt '*hårde*' analysemetoder, eller er den ydre verden blot et billede for vores (individuelle) opfattelse af den, og derved udtrykt gennem mange forskellige horisonter og perspektiver, hvorfor en

kortlægning vil bestå i at fremstille disse forskellige perspektiver (horisonter) og gennem kommunikation skabe konsensus, som i de 'bløde' analysemetoder. Eller er der i virkeligheden tale om et 'fordrejet' syn på verden, som skyldes latente ulighedsstrukturer, som ikke kan gøres synlige uden en systemanalyse som, udover at påvise subjektive forskelle, også anskueliggør objektive interessekonflikter, magtkampe, og reelle uligheder, som i en 'dialektisk' metode. (Denne differentiering bygger bl.a. på Dahlbom & Mathiassen (18, s. 48-69)).

Det forekommer mig evident ud fra ovenstående differentiering at relatere analyse og design af informationssystemer til dele af den hermeneutiske filosofi. De 'bløde' systemanalysemetoder har, efter min mening, umiddelbart mange paralleller til den filosofiske hermeneutik, mens der i 'dialektiske' metoder kan være påmindelser om den kritiske hermeneutik. Jeg vil derfor i mit speciale på OBU (forår 1994) forsøge at påvise en sådan sammenhæng. Udgangspunktet vil her være:

a) at såvel som der kan kategoriseres forskellige hermeneutiske retninger, kan der ligeledes kategoriseres forskellige systemanalyse-'tilgange' ud fra det bagvedliggende 'syn' på verden. b) Jeg vil herefter forsøge at uddrage paralleller mellem disse forskellige 'tilgange' til systemanalyse, og forskellige hermeneutiske retninger. c) Slutproduktet vil endelig være at opstille nogle modeller for hermeneutisk systemanalyse og -design, dels ud fra den filosofiske hermeneutik (evt. anskueliggjort via eksisterende metoder) og ud fra den kritiske hermeneutik (er formodentlig ikke implementeret i praksis).

Disse hypoteser vil udgøre hovedsubstansen i mit speciale.

Litteraturhenvisninger

- (1) Winograd, T. & Flores, F. (1991). *Understanding Computers and Cognition*. Norwood, N. J.: Ablex Corporation
- (2) Wind, H. C. (1977). *Filosofisk hermeneutik*. København: Berlingske forlag
- (3) Hjørland, B. (1992). *Erkendelsesteoretiske, kognitive og videnskabs-teoretiske grundbegreber*. København: Danmarks Biblioteksskole, ibid. "hermeneutik", s. xvii-xix
- (4) *Encyclopedia of Artificial Intelligence* (1992). Vol. 1-2. Ed. by Stuart C. Shapiro et al. New York: John Wiley and Sons, ibid. "hermeneutics", vol. 1, s. 596-611
- (5) Hoel, I. (1992). *Information Science and Hermeneutics: Should Information Science be interpreted as a historical and humanistic Science?* I: B. Cronin and P. Vakkari (eds.). *Conceptions of Library and Information Science. Proc. of the First CoLIS Conf., Tampere, August 1991*. London: Taylor Graham, s. 1-11
- (6) Fløistad, G. (1983). *Filosofi og vitenskap fra renessansen til vår egen tid*. Oslo: Universitetsforlaget, ibid. "Martin Heidegger", s. 426-434, "den filosofiske hermeneutikk", s. 443-449
- (7) Lübcke, P. (1988). *Heidegger: Filosofi som radikal spørgeren*. I: P. Lübcke (red.). *Vor tids filosofi: Engagement og forståelse*. København: Politiken, s. 118-153
- (8) Lübcke, P. (1988). *Gadamer: Sandhed og metode*. I: P. Lübcke (red.). *Vor tids filosofi: Engagement og forståelse*. København: Politiken, s. 163-177
- (9) Andersen, H. (1986). *Fortolkningsviden*. I: H. Andersen (red.). *Videnskabsteori og metodelære for erhvervsøkonomer*. Gylling: Samfundslitteratur, s. 173-220
- (10) Andersen, H. (1986). *Kritisk teori*. I: H. Andersen (red.). *Videnskabsteori og metodelære for erhvervsøkonomer*. Gylling: Samfundslitteratur, s. 221-247
- (11) Widell, P. (1988). *Habermas: Enheden af teori og praksis*. I: P. Lübcke (red.). *Vor tids filosofi: engagement og forståelse*. København: Politiken, s. 271-278
- (12) Habermas, J. (1981). *Teorier om samfund og sprog*. Ålborg: Gyldendal
- (13) Ingwersen, P. (1992). *Information Retrieval Interaction*. London: Taylor Graham
- (14) Benediktsson, D. (1989). *Hermeneutics: Dimensions towards LIS Thinking*. I: LISR, 11, s. 201-234
- (15) Hjørland, B. (1992). *The Concept of 'Subject' in Information Science*. I: *Journ. of Doc.*, vol. 48(2), s. 172-200

(16) Hjørland, B. (1992). Informationsvidenskabelige grundbegreber. København: Danmarks Biblioteksskole, ibid. "emne", s. 36-40, "emne-analyse", s. 40-43

(17) Hirschheim, R. & Klein, H.K. (1989). Four Paradigms of Information Systems Development. I: Communications of the ACM, 1989 32 (10), s. 1199-1216

(18) Dahlbom, B. & Mathiassen, L. (1993). Computers in context: The Philosophy and Practice of systems Design. Massachusetts: Blackwell Publishers